

URARTU ODAMEZARLARI

Prof. Dr. Eşref DENİZ
Komparatif Anatomi Öğretim Üyesi

Urartular Kimdir?

Urartular M.Ö. 900 - 600 yılları arasında Doğu Anadolu'da yaşamışlar ve Van Gölü yöresinde o zamanın çok güçlü Urartu devletini kurmuşlardır. Urartu krallığı çiçeklenme döneminde, bugünkü Van kalesini "Tuşpa" adile başkent yaparak, kuzeyde Sovyet Rusya'da Erivan civarında Gökçeçoban gölüne, Kuzeybatı İran'da Urmiye gölüne, oradan Türkiye - Irak ve Türkiye - Suriye sınırlarını izleyerek batıda Fırat nehrine kuzeyde Erzincan'a kadar yayılmıştır. Genellikle Urartular hakkında çok az bilgi mevcuttur ve bunlarda, Asur kaynaklarından alınmıştır. Urartu'ların Türklere en yakın komşu hatta akraba oldukları ve bir Hurri dili lehçesi konuştukları sanılmaktadır. Urartular tarihe, Asurların güçlü, yenilmez bir düşmanı olarak geçmişlerdir. Fakat, her iki süper devlet sonradan doğudan gelen savaşçı Kavimler tarafından ortadan kaldırılmışlardır.

Urartular ilk kez, İkinci Dünya Savaşından sonra Rusların Erivan'da yaptıkları kazılarla dünyaya tanıtılmaya başlanmıştır. 1950'den itibaren

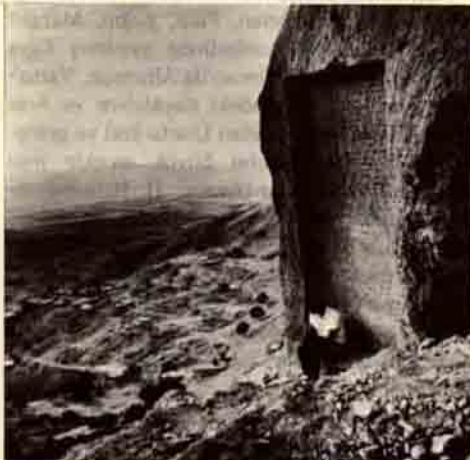
RESİM: 1.
Mazgirt - Kale Köyü Kayamezarı girişi.

baren Türkiye'de Urartular hakkında yerli arkeologlarımız tarafından Erzincan yakınında Altıntepe'de (8), Van'da, Çavuştepe'de, Adilcevaz'da, Patnos'da; İngiliz arkeologlarınca Varto yakınında Kayalidere'de yapılan arkeolojik çalışmalarla önemli bulgular elde edilmeye başlanmıştır (5, 6, 7).

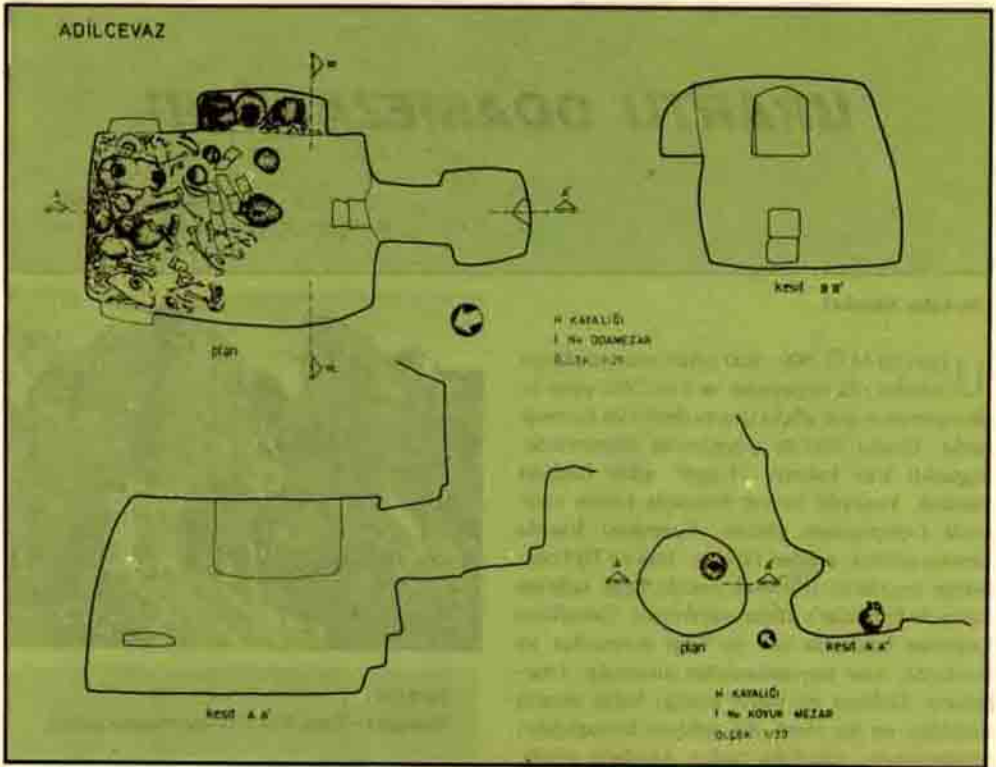
Urartular tarım, hayvancılık, madencilik, mimarlık alanlarında, su mühendisliği konusunda büyük başarılar göstermişlerdir. M.Ö. 800 yıllarında, Urartu kırıllarından Menuaş tarafından yaptırılan Van'ın Şamran sulama tesisleri, bugün bile varlığını korumakta. Van'a bir nehir gibi su getirerek geçtiği yerlerdeki toprakları sulamaktadır.

Öteyandan, At'ların Urartu tarım ekonomisinin % 10'luk bir kesimini kapsadığı ve bu atların etinin yenilmiş olabileceği İran ve Doğu Anadolu'da yapılan kazı çalışmalarından anlaşılmaktadır (1, 3). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Öğretim Üyesi Prof. Dr. Baki Ögün tarafından yapılan Patnos - Liç kazılarında yalnız At Mezarı; Adilcevaz ve Dedeli kazılarında bulunan Odamezarlarında insan ve hayvan kemiklerinin bir arada gömüldükleri saptanmıştır.

Urartular ölü gömme işinde o kadar ileri bir düzeye ulaşmışlar ki, insanları için Odamezarlar

RESİM: 2.
Elâziğ - Palu Kalesi Kitabesi.

RESİM: 3.

Tipik bir Urartu Odamezarı ve Kovukmezarın (Adilcevaz H - Kayalığı) Plan ve Yanal Kesitleri. A'Dromos, B'Asıl oda B, Niş.

inşa ederken, Atları için de özel mezarlar yapmışlardır. Gerçekten Atın M.Ö. 2000 yıllarında, eski şarkta önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. O zamanların Kassit ve Mitanni kralları arasında yapılan mektuplaşmada "Size, ülkenize, evinize, hanımlarınıza, büyüklerinize, atlarınıza, ve arabalarınıza iyilikler dilerim" denildiğini öğreniyoruz (3). Urartular özellikle savaşçı bir ulustur. Onların Mısır Atlarından daha boylu Atlar yetiştirdikleri, bunları binek ve araba atı olarak kullandıkları saptanmıştır (2).

Urartuların kaleleri saray mimarlığı, sulama tesisleri ve küçük sanatları konusunda az da olsa birşeyler bilindiği halde, 1971 yılına kadar Urartuların "Ölü gömme adetleri" hakkında hiç denecek kadar az şey biliniyordu. 1971 yılından beri A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesiyle Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından Van yöresinde yapılan arkeolojik kazılarla bu konudaki bilgiler gün ışığına çıkmaya başlamıştır.

Urartu Mezarları

Van, Adilcevaz, Patnos ve Liç'de yapılan araştırma sonuçlarına göre Urartu mezarları iki

ana gruba ayrılmaktadır:

1. Kral (Prens) Mezarları,
2. Halk Mezarları.

Genellikle Urartu kral mezarları Van Kalesindeki Kaya Odamezarları, Palu, Bağın, Mazgirt Kale delikleri gibi yerüstünde yapılmış Kaya oyma mezarları ile Erzincan'da Altintepe, Varto'da Murat nehri üzerindeki Kayalidere ve Aras üzerindeki Alishar mezarları Urartu kral ve prensleri gibi yüksek sınıfın büyük emekle inşa ettirdikleri mezarlardır (Resim: 1). Halk mezarları ise normal ve fakir halk kesimi için yapılmış çeşitli mezarlardır.

Halk mezarları yapılış biçimine göre iki tiptir:

1. Kaya yarıklarına veya kayaları oymak suretile açılan kovuklara gömülme, yahut da büyük taşların altına saklanmış URNE denilen küplere konulmuş veya toprağa gömülmüş basit gömme mezarlar. Bu tip mezarlar fakirlere aittir.

2. **Odamezarlar:** Daha çok varlıklı ailelerin mezarları olduğu anlaşılan bu mezarlar içine bir ailenin bütün fertleri konulduğu gibi, her gömülenin yanına hediyeleri de konulduğundan en zengin mezarlardır.

Odamezarların Arkitekturu (Mimarisi): Urartu odamezarları yumuşak kayaların, pomza taşı veya yumuşak lâv - tortul kayaların oyulması, kesilmesi veya taşlaşmış kumtaşı kütlelerinin oyulmasıyla yapılmış odalardır (Resim: 1, 2). Bazen de yerine göre kesme ve toplama taşlardan da örülerek yerin altına inşa edilmiş ve üzerleri büyük taşlarla örtülmüş odamezarlar da olabilir. Odamezarlar uzun süre kullanılacağı için, bunların belli yamaçlara inşa edilerek, kapılarının (dromos) alçak olması ve kolayca girilip çıkılması sağlanmıştır.

Tipik bir Urartu Odamezarının (Şekil: 3) "Dromos" denilen bir kapı girişi kısmile, asıl ölülerin konulduğu oda kesimi vardır. Bir Odamezar ortalama 2,30 - 2,50 m. uzunluk, 1,70 - 1,80 m. genişlik ve 1,70 - 1,80 m. yüksekliktedir. Bazılarının tavanları düz, bir kısmının ki hafif kemerlidir. Çoğunun duvarları dibinden, yerden 25 - 30 cm. yükseklikte, 30 - 35 cm. genişlikte şekilleri vardır. Yine bir çoklarının yan duvarlarından birinde veya arka duvarında niş (taka) denilen gömme dolaplar bulunmaktadır.

Odamezarların dromos'unun büyüklüğü 80 X 100 X 120 cm. ebadında, 100 - 200 cm. derinliğindedir. Dromusun içinde, Kaya içine açılmış 50 X 60 X 70 cm. boyutlarında bir kapıcıktan asıl mezar odasına girilir. Asıl odanın döşemesi kapı eşiğinden 2 - 3 basamak incek kadar aşağıda bulunur. Niş'lere kap-kacak, kandil gibi karanlık odaları her kez kullanıldığında aydınlatmaya yarayan gereçler yerleştirilmektedir. Ayrıca, bu nişlere yakılarak gömülenlerin iskelet kalıntılarıyla küllerinin yerleştirildiği URNE'lerin de konulduğu görülmüştür (Resim: 4). Nişlerin tavanı çoğunlukla yarım kubbe veya arkosal şeklindedir. Ayrıca bunlardan başka, tabandan 50 cm. kadar yüksek 4 - 5 cm. yükseklik ve 40 cm. kadar genişlikte, mezar odasının karşılıklı duvarlarına birer yuva açılmıştır. Bu yuvalara bir tahtanın ucu sokularak raf yapıldığı, üzerlerine oturulduğu dini tören için kullanıldığı veya hediye eşya bırakıldığı sanılmaktadır. Bu amaçla kullanılmış, fakat nemden iyice çürümüş ahşap boğa ayağı biçiminde, masa ayağı da bulunmuştur bu mezarlarda (7).

Urartu Odamezarlarına Ölü Gömme Geleneği

Urartu'lar ölülerini, Odamezarlara iki şekilde bırakmışlardır:

1. Ölen kişiyi olduğu gibi giysisiyle birlikte odanın uygun bir yerine,
2. Cesedi yakarak artıkları olan kemik ve külleri bir URNE içine koyup Odamezarın nişine yerleştirmişlerdir (Resim: 4). Bir Odamezarda

her iki tip gömme şeklinin uygulandığı saptanmıştır (Resim: 5).

1. Birinci tip gömmede, kadın ve erkeklerin giysileri, özel süs eşyaları örneğin, kadının pudrieri, boncuk kolyesi, tunç bizelikleri, tunç, gümüş veya altın iğneleri (fibula), tunçdan, altından bel kemerleri, kap-kacağı; erkeğin hançeri, oku, yayı yanlarına konmuş veya vücutlarında takıldığı biçimde yerinde bırakılmıştır. Eğer kadın ve erkek karı - koca iseler, yanyana konulmakta ve üzerleri bir tülle örtülmektedir. Bu durum mezarda iskeletler üzerinde bulunan tülün doku kalıntılarından anlaşılmaktadır (5).

Mezarlara rutubet işlediğinden, çoğu kez iskelet ve eşyanın üzeri pamuk gibi bir beyaz-krem mantar (mukor) tabakasıyla örtülü bulunmuştur. Ancak bu mantarlar temizlendikten sonra kemikler görülebilmektedir.

Bu tip, giysileriyle birlikte yapılan ölü gömme işinde, Urartular ölülerini tıpkı ana rahmindeki çocuğun doğum öncesi (prenatal) dönemdeki duruşuna benzer biçimde (hocker pozisyonunda), dizlerini göbeğe kadar bükerek ve kollarını dirsek ekleminde katlayarak Odamezara yerleştirmişlerdir. Buradan, Urartuların çocuğun doğum öncesi durumu hakkında bilgileri olduğu sonucu çıkmaktadır. Ayrıca cesetlerin ayak ucunda hayvan kemiklerine de rastlanmıştır. Yapılan incelemelerde bu hayvan kemiklerinin genellikle sığır, koyun veya keçinin ön sağ kol kemikleri olduğu saptanmıştır (2). Urartuların ölülerine böylece, bir hayvanın sağ kolunu bıraktıkları, hediye ettikleri sanılmaktadır.

Takalar (niş) içinde Urne'lerden başka, ailenin demir kap-kacağı, çeşitli Ziraat âletleri, ok uçları bulunmuştur. Tunç ve demirden yapılan bu eşyanın takaya sığması için büküldüğü de görülmüştür. Demir devrinin başlamasından henüz 300 yıl kadar bir süre geçmiş olmasına

RESİM: 4.
Bitlis - Adilcevaz mezarlığı, H-Kayalığı
I Nolu Odamezar Nişi.

karşılık, hemen hepsi demirden yapılmış tarım aletlerinin bulunmuş olması, Urartuların tarımda ne denli ileri olduklarını göstermektedir. Çünkü Urartulardan binlerce yıl sonra bugün bile ağaç saban kullanılmaktadır.

2. Urneli Gömme: İskeletin büyüklüğüne uyan urneler yapılmıştır. Fakat urnelerin çoğunluğu küçük çocuklara aittir. Cesetler yakılarak kalan kemikler ve kül bu Urnelere konulmaktadır. Ceset yakma derecesinin çeşitli olduğu saptanmıştır. İlyce yakılan cesetlerin kemikleri iyi beyaz, orta derecede yakılanlarınkı kömürumsü, az yakılanlarınkı ise siyah renkte olmaktadır (2). Urnenin ağzı bir taş veya kapla kapatılmıştır. Ayrıca Urnenin karın kesiminde iki delik açılmıştır. Bu deliklerden ruhun çıkıp giderek esenliğe kavuşacağı inancının etkinliği düşünülebilir.

SONUÇ

Urartuların bugün bile insanı hayrette bırakan ölü gömme için inşa ettikleri Odamezarları yapı, şekil ve plan bakımından Asurlularınkine benzediğinden, Urartuların bu sistemi Asurlulardan aldıkları sanılmaktadır. Öte yandan, Urartuların ölü gömme adetleri Hititlerinkine benzerdir. Çünkü hem yakmadan, hem de yakarak gömme adeti Boğazköy'de Osman Kayası Hitit mezarlığında görülmüştür (4). Kaya-mezarlar, urne, delikli urneler, aynı urneye yaşlı ve çocuk kemik ve küllerinin konulması geleneğini Asurluların daha önce Hititlerden aldıkları ve Urartuların da Asurluları izledikleri anlaşılmaktadır.

Genellikle krallar ve prensler maddi ve manevi güçlerine göre tek veya çok odalı Odamezarlar yaptırırken, normal halk ve fakirlerle esirler için kaya yarık ve kovuk mezarlarıyla, âdi taş mezarlar ve Urnelerden yararlanılmıştır. Kral Odamezarları o kadar güzel ve süslü inşa edilmiştir ki, giriş kapısına çivi yazısıyla yazılan bir kitabe bile yerleştirilmiştir (Şekil: 2).

Urartu Odamezarları bazen çok kıymetli altın ve gümüş eşyayı kapsadığı için, bu mezarlar köylüler tarafından bulunmakta ve yağma edilmektedir.

Bu nedenle, bugün memleketimizde bu kıymetli Odamezarların bulunamamış ve bütün kalmış olanlarının bulunarak açılması ve bilimsel araştırılmasının yapılmasıyla, hem Türklere çok yakın akraba bir ulusun tarihi aydınlatılabilir, hem de Odamezarlardan çıkacak güzel tarihi eserlerin müzelerimizi zenginleşirmesine büyük katkıda bulunulabilir. Odamezarların daha çok tahrip ve yağma edilmekten korunması artık bir zorunluk haline geldiği kanısındayız.

RESİM: 5.

Bitlis - Adilcevaz mezarlığı, H-Kayalığı I Nolu Odamezar için. İskelet kalıntıları ve Urneli (içinde yanmış kemiklerle) gömmeler bir arada görülmektedir.

TEŞEKKÜR

Bu yazının hazırlanmasında ve tamamlanmasında gerekli olan tüm orijinal resimlerin özel arşivinden sağlanması ve değerli açıklamalarıyla yaptıkları kıymetli katkıları için A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Kürsüsü Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Baki Ögün'e burada teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

KAYNAKLAR:

1. Boessneck, J., Krauss, R. (1973): Die Tierwelt um Bastam/Nordwestazerbaidjan. München.
2. Deniz, E. (1977): Urartu Odamezarlarında ve Ayrı (Juxtaposition) Bulunmuş İnsan ve Hayvan Kemikleri Üzerinde Osteoarkeolojik Araştırmalar (Henüz basılmadı).
3. Krauss, R. (1975): Tierknochenfunde aus Bastam in Nordwest-Azerbaidjan/Iran-München.
4. Ögün, B. (1974): Urartu Halk Mezarları Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayın No: 239, 443 - 468.
5. Ögün, B. (1975): Urartu Textil Örnekleri (İ. Ö. VIII - VII. X. Y.) Sümerbank, Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 14, 152, 7 - 11.
6. Ögün, B. (1975): Urartian Burial Customs. Assyriologie. Actes du XXIXe Congrès international des Orientalistes, L'Asiatheque.
7. Ögün, B. (1976): Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı, Turizm ve Arkeolojik Kazılar. Ankara Üniv. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayın No: 257 den 1 - 10, Resim: 17.
8. Özgüç, T. (1969): Altintepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.